

Antonino Infranca

Munka és individuum Lukács gondolkodásában¹

Lukács *A társadalmi lét ontológiájában* írta le teljes körűen a maga munkafogalmát; így a munka fogalmának ontológiai jelentését úgy tekinthetjük, mint szintézisét mindannak, amit Lukács e témáról igen hosszú elméleti munkássága során kifejtett. Annak érdekében, hogy megértsük a lukácsi gondolkodás folytonosságát a munka kérdésében, utolsó szisztematikus művéből kell kiindulnunk, visszanyúlva végül az első művekhez, ahol a munka problémája a műalkotás köntösében jelenik meg. (Németül *Werk*, ami éppúgy „munka”, mint a magyar *munka*, amely mindkét jelentéssel rendelkezik.) Az alkalmazandó eljárás tehát *archeológiai* a szó kettős értelmében. Első értelmében nem egyéb, mint kutatás visszafelé az időben, a legutóbbi és Lukács halálának pillanatához legközelebb eső elmékedésektől, ahol munkafelfogását a legtágabban kifejtette, egészen az ifjúkori művekig, első elméleti munkáig, ahol a munka fogalma benne rejlik a műalkotás fogalmában. Második értelmében a munkának mint Lukács elméleti munkássága uralkodó fogalmának felfedezése azon kevés fogalom egyikeként, amelyek egészében uralták gondolkodását, s ami ilyen értelemben *arkhé* (görögül 'uralom' azontúl, hogy 'princípium'). Más fogalmak, mint a totalitás vagy a külsővé válás alapján a munkától függnnek, megerősítvén az uralkodó jelleget, amelyet gondolkodásában Lukács a munkának tulajdonít. Gyakorlatfogalmának is modellje volt a munka, e másik fogalomnak, amely mindig jelen volt Lukács gondolkodásában, különösen a marxizmushoz való csatlakozása után. De csupán az *Ontológia* elemzéséből kiindulva lehetséges megragadni a munka uralkodó jellegét egy olyan elméleti pályán, amely a múlt század több mint hat évtizedét fedi le. Ezért a régebbi megfontolások, illetve az uralkodó fogalom kutatása, azaz a gondolkodás *archeológiája* alapján véve egy és ugyanazon módszer, ontologiko-genetikus módszer, amint azt maga Lukács is elismerte volna, aki állandóan egy esemény, egy fogalom, egy műalkotás történeti szükségszerűségét vizsgálta: „éppen a marxi elmélet filozófiai egységén át út ennek egyetemességére. Ezzel összefüggésben: életre kel a régi tendencia: az ontológia felé haladás. Régi ismeretelméleti kérdésfeltevés: 'léteznek... hogyan lehetségesek' végiggondolva így hangzik: 'léteznek... milyen történelmi szükségszerűséggel jöttek létre?' Mi volt és mi a társadalmi lét kibontakozásában a művészet reális funkciója?” (LUKÁCS 1983, 219 [LUKÁCS 1989, 76].)²

Azért is szükséges a munkát Lukácsnál előzetesen mint fogalmat/kategóriát meghatározni, mert Lukács gyakran a munka meghatározásából, azaz – Arisztotelésszel szólva – fogalmából kiindulva jut el nagy komplexitású problémák elrendezéséhez, elemzéséhez és rekonstruálásához, vagyis ahhoz, hogy a munkát mint kanti kategóriát használja. A munka az emberi lét szükségszerű lényege is, az ember képes-

¹ *Lavoro e Individuo nel pensiero di Lukács*. A szerző *Trabajo, Individuo, Historia. El concepto de trabajo en Lukács* (Buenos Aires, Herramienta, 2005, 316 oldal) című könyve előszavának kibővített változata.

² Az idézet fordítását a szögletes zárójelben szereplő műből vettem át. [A fordító.]

sége arra, hogy közösségben éljen; így a munka az emberi közösség igazi és sajátos alapja, hiszen lehetővé teszi emberi lények között a kapcsolatteremtést (németül *Gemeinschaft*, ami egyben a „kölcsonviszony” kanti kategóriája is): a gyakorlati, társadalmi, axiológiai és nyelvi kapcsolatokat. Ebben az értelemben alap a munka, mint az emberi lét társadalmiságának oka, a társadalmi lét oka/princípiuma, amely, más-különben, már magában foglalta a társadalmiságra alkalmas természetet. A munka ennél fogva konkrét lehetőség, amely lehetővé tette egy genetikailag már prediszponált állat számára, hogy elhagyja létének saját formáját, és felsőbbrendű létformába, az emberlétbe lépjen át. De az ember magábanvaló faji jellege a munka közvetítésével mehet át magáértvaló faji jellegébe, így tehát a munka a szükségszerű emberi lényeg, az emberi lét kifejezésének, megvalósulásának eszköze is. Ezért a munka a társadalmi lét szükségszerű struktúrája, amely lehetővé teszi a társadalmi létezők közötti állandó kapcsolatok felállítását, amennyiben ott volt az ember emberré válási folyamatának kezdeténél, és mindig is alapja marad a társadalmi cselekvés minden formájának. Alapjában princípium/alap, szubsztancia, a szükségszerű lényeg külsővé válásának eszköze, amennyiben megvalósítja az emberi nem egyetemességét. A munka ennél fogva Lukács számára összességek összessége, kategoriális mozzanatok együttese, amelyeket kölcsönviszonyok sorozata tart össze.

Tartsuk szem előtt, hogy a lukácsi munkafogalom számára érvényben van a marxi mottó: „az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához”; e mottó, amely más-különben kutatási módszert fejez ki, amelyet felhasználhatunk a munkafogalomnak a lukácsi gondolkodásban végbement fejlődése elemzéséhez, amikor az *Ontológiából* kiindulva végül visszanyúlunk *A lélek és a formákhoz*. Annak megértése során, hogy miféle összességek összessége a munka, az érték kétségkívül alapvető kategoriális mozzanat. Az érték képviseli a munkafolyamat eredményét, és ennél fogva azt a mozzanatot, amely körül társadalmi viszonyok létrejöhetnek. Továbbá az érték az a fenomén, amely mögött az objektum rejtőzik, amely közvetlenül magában foglalja a szubjektumhoz való viszonyt, mindenekelőtt a szubjektum szükségletéhez való viszonyt, amelyet az objektumnak ki kell és lehet elégítenie. Ugyancsak az érték az az összetevő, amely a társadalmiasodást ösztönzi annyiban, hogy a használati érték csereérték-ké alakul. Mindezen túl az érték, amennyiben a termelési folyamat eredményezi, magában foglal minden megelőző mozzanatot. Lukács fenntartja, hogy „ahogy a Legyen mint a szubjektív gyakorlat meghatározó tényezője csak azért játszhatja a munkafolyamatban ezt a specifikus meghatározó szerepet, mert az ember számára értékes, amire törekszik, úgy az érték nem valósulhat meg az ilyen folyamatban, ha nem képes arra, hogy megvalósítsa a Legyen-jét a dolgozó emberben a gyakorlat vezérfonalává tegye” (LUKÁCS 1981c, II, 79 [LUKÁCS 1976b, II, 79]). Az érték mint *kell* viselkedési kötelezettséget ír elő a termelési folyamaton belül. Az érték e regulatív jellege azért lehetséges, mert alapjában véve a *kell* formájában a lukácsi teleológia minden mozzanatát tartalmazza: a célt, az e cél eléréséhez szükséges eszközök kutatását és a megvalósult célt, jelesül a munkafolyamat eredményét. Ismeretes, hogy Lukács e kategoriális struktúrát Hegel *Logikájából* vezette le, és hogy, alapjában véve, a hegeli és a marxi között félúton álló dialektikus formát használt. „Félúton”-t mondom, mert az egyik kategóriát, úgymint az értéket, Lukács a maga egész elméleti fontosságában mindenekelőtt annak az elemzésnek köszönhetően értékelte, amelyet Marx már elvégzett; ha ezután tovább haladunk a lukácsi teleológia minden mozzanatának tekintetbevételében, akkor világosan kitűnik, mennyivel adósa Lukács a hegeli dialektikának is: „[. . .]

korántsem meglepő tehát, hogy a munka teleológiai jellegét a legvilágosabban olyan, erőteljesen a társadalmi létezés felé forduló, nagy gondolkodók értették meg, amilyen Arisztotelész és Hegel volt, és hogy szerkezeti elemzéseik csak néhány kiegészítésre szorulnak, és semmiképp sem kell lényegbevágóan helyesbíteni őket ahhoz, hogy ma is érvényesek legyenek” (i. m. II, 19 [i. m. II, 18]).

A teleológia Hegel számára az objektivitástól az ideához való átmenet egy pontja. A lukácsi munkafelfogásban éppen az ellenkezőjét találjuk: az ideától az objektivitáshoz való átmenetet. Azt mondom „éppen”, mert a hegeli *Logika* olvasásának, de általában is a hegeli dialektika alkalmazásának egyik módja annak megfordítása, amint azt Marx javasolta akár a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*, akár *A tőke* egyik híres megjegyzésében: „itt, akár a természettudományban, igazolódik ama törvény helyessége, melyet Hegel fedezett fel Logikájában, hogy pusztán mennyiségi változások egy bizonyos pontos minőségi különbségekbe csapnak át” (MARX 1975, 376 [MARX 1967, 289]). Ez a lukácsi Hegel-olvasat helyességét igazolná, ami azért volna helyes, mert egy marxista valósította meg, akit ennyiben Marx is megtámogat. De Lukács továbbmegy e tekintetben: arra a tényre helyezi a hangsúlyt, hogy a munkában „az ontológiai szerkezeti alapot itt is a teleológiai tételezések és az általuk mozgásba hozott tételezett okozati sorok alkotják” (LUKÁCS 1981c, II, 55–56 [LUKÁCS 1976b, II, 55–56]). Ekképpen a teleológia hegeliánus módon a munka igaz és sajátos fogalma volna Lukács *Ontológiájában*. A munka fogalma az idea kifejlésének helyére kerül: nem egyéb, mint pontosan az objektivitáshoz vezető út. A szubjektum, amely behatol az objektumba. Az átmenet mozgása nem *trans-ducere*, amely változatlanul hagyja a két elemet – esetünkben a szubjektumot és az objektumot –, amelyek között a mozgás végbemegy, hanem egy *e-ducere* mozgása, amely mindkettőn kívülre vezet: a szubjektum a realitásban juttatja kifejezésre saját eszméjét, a reális objektum a sajátos természettörvények alapján nyer formát. Lukács kimondja, hogy Arisztotelész *Metafizikájában* jelen vannak ama kategoriális mozzanatok, amelyek a munka elméleti alapjául szolgálhatnak: „a munka konkrét alternatívái tehát a cél meghatározásában és keresztülvitelében egyaránt végső soron mindenekelőtt a helyesség és tévesség közti választást foglalják magukban. Ez adja ontológiai lényegüket, azt a hatalmukat, hogy az arisztotelészi dűnamiszt mindenkor konkrétan valósítsák meg.” (I. m. II, 51 [i. m. II, 51].) Épp ez jelenik meg a lukácsi teleológiában, vagyis az átmenet a potenciából az aktualitásban, a szubjektumból az objektumba, és hasonlóképpen – emlékeztvén, mit mondtunk a *kell-ről* – az objektumból a szubjektumba. Egyébként maga Arisztotelész a célokat és a hatóokot a lét eredendő okai közé számította.

Lukács saját különböző életrajzi összefoglalásainak köszönhetően ismeretes, hogy egy lehetséges marxista ontológia és etika témája 1930-ban, Moszkvában kezdett érlelődni gondolkodásában, mégpedig Marx megvilágító erejű műve, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* olvasása nyomán. E megvilágosodásból Lukács két dolgot tanult: Hegel olvasásának módját és a lényeg nembeli meghatározását. Ez utóbbi az ember szükségyszerű lényege, amely a munkában nyilvánul meg és bontakozik ki. Éppenséggel a hegeli dialektikával való szembenézésben Marx által végrehajtott fordulat nyitotta meg számára Hegel újszerű újraolvasásának távlatát. Az elidegenedés kérdésénél „kezdődik a fiatal Marx nagy vitája Hegel középponti filozófiai problémájával. Ez a vita az egyik legfontosabb mozzanat az idealista dialektika materialista talpra állításában, a hegeli idealizmus bírálatában s ugyanakkor abban, hogy a dialektikus materializmus átveszi a dialektikus örökséget.” (LUKÁCS 1975, 757 [LUKÁCS 1976a, 699–700].) Ezen túlmenően

a *Fenomenológia* e módszerrel való olvasata felfedte Lukács számára a tudat problémáját, amely nem csupán elidegenedik a munkafolyamatban, hanem inkább formálódik annak során. Így hát Marx mellett Hegel teremtette meg Lukács számára a társadalmi lét új meghatározásának a munkából kiinduló lehetőségét.

De Marx értelmezésének köszönhetően Lukács elismeri, hogy Hegel is „a munkának, az emberi tevékenységnek és általában a társadalmi gyakorlatnak a dialektikáját beépíti az árukapcsolatba és alárendeli neki” (i. m. 671 [i. m. 622]). A fiatal Hegelről folytatott elmélkedéseken át – visszanyúlva egészen a *Történelem és osztálytudatig* – folyamatosan észrevehető, mennyire elfedte az áru fétisjellege a munka igazi ontológiáját: az áru olyan fenomén, amely elhomályosítja a munka szükségszerű lényegét akár az emberek mindennapi életében, akár társadalmi érintkezésükben. Az idős Lukács az ontológiai érvényességet a fiatalkori mű vonatkozásában is elismerte: „az sem tagadható, hogy van néhány passzus, amely hozzálát a dialektikus kategóriáknak a maguk valóságos létszerű objektivitásában és mozgásában való ábrázolásához, amelyek tehát a társadalmi lét igazán marxista ontológiájának irányába mutatnak” (LUKÁCS 1978, XXVIII [LUKÁCS 1971b, 719]). Egy fenomenológiától megfosztott ontológia, amilyen az árunak a *Történelem és osztálytudatban* leírt ontológiája, a klasszikus filozófiai kánonok értelmében legalábbis, nem hipotetizálható. Eljátszva az összehasonlítással megállapíthatjuk, hogy éppúgy, amint Hegel megírta a *Fenomenológiát*, mielőtt kikötött volna a *Logikánál*, Lukács képes volt meghatározni a társadalmi lét új ontológiáját éppen a *Történelem és osztálytudatnak*, illetve a mű önkritikai felülvizsgálatának elemzése alapján. Mégpedig azért, mert a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* olvasatának megvilágító ereje olyan villámcsapásszerű volt.

Meghatározott szerepe van Lukács gondolkodásában annak, hogy marxista etikáról gondolkodott a társadalmi lét ontológiája után. Lukács szükségét érezte, hogy szembenézzen azzal a gondolkodói hagyománnyal, amely Arisztoteléstől indul, és Hegelen keresztül Marxig húzódik. Lukács nem hagyja figyelmen kívül, hogy „van egy tudomány, mely a létezőt mint létezőt vizsgálja, és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti” (ARISTOTELE 1971, Γ könyv, 1, 1003a 20 [ARISTOTELESZ 2002, 95]). Arisztotelész számára az ontológia – mint ismeretes – a metafizika egy formája: Lukács tudatában volt ennek, és ugyancsak világos volt előtte, hogy a marxisták egy típusa számára a metafizikáról való beszédnek nem volt semmi értelme; ilyenek például a huszadik század filozófiai körképének divatosabb irányzatai. Lukács éppen hogy ezt az erős filozófia-felfogást veszi fel újra: „egyetlen egységes tudomány van a történelemben, amely az asztronómiától az úgynevezett szociológiáig húzódik” (LUKÁCS 1968, 17). E kijelentés értelmében fogható fel a filozófia újragondolása metafizikaként, a lét alapjának tudományaként. Csak a lét alapjának megértése teszi lehetővé ama törvények meghatározását, amelyek a történelem fejlődését irányítják. Lukács *Ontológiájára* is érvényesen írja Kant: „ha bármely tárgyról *filozófiát* (az észmegismerés fogalmi rendszerét) lehet alkotni, akkor ebben a filozófiában meg kell lennie a tiszta, minden szemléleti feltételtől független észfogalmak rendszerének, azaz a *metafizikának*” (KANT 1989, 22 [KANT 1991, 487]).

Lukács munkafogalmának nyelvhasználata kétségkívül metafizikai. A munka az emberiség fejlődésének princípiuma, és egyidejűleg e fejlődés alapja éppen azért, mert a történelem nem egyéb, mint „a termelőeszközök története” és a termelési viszonyok története, amint azt a történelem materialista felfogása láttatni akarja. E felfogás színterét betű szerint tiszteletben tartja Hegel mondását a kezdetet illetően: „[...] így azt akar-

ják, hogy az *elv* kezdet is legyen, az pedig, ami a *prius* a gondolkodás számára, az *első* legyen a gondolkodás *menetében* is” (HEGEL 1974, 52 [HEGEL 1979, I, 44]). A teológián túl éppen hogy a „kezdetből” vezethető le a munkának mint minden emberi gyakorlat „eredeti formájának” és „modelljének” jellege. Hegel más műveiben már kimunkálta a munka e funkcióját, de csupán Marx tudta értékelni azt egész elméleti mélységében. Egy marxista etika lehetősége is a munkán alapszik. Amint fentebb az érték kérdésének vonatkozásában mondtuk, a munka, amikor értéket termel, végül felülemelkedik a szigorúan gazdasági körén, és átlép az etikáéba, minek következtében az érték mint a gazdasági cselekvés célja egyben a morális cselekvés célja is. Ebben az értelemben a munka az etika területén is megőrzi princípium/alap funkcióját, és az ontológiából az etikába, ezen túl magába a logikába való átmenet érintkezési pontját képviseli, amennyiben a munka azt a követelményt állítja az ember elé, hogy eszmékkel és fogalmakkal szerelkezzen fel ahhoz, hogy a gyakorlatban cselekedjék, és hogy megvalósítandó célokat tűzzön ki maga elé.

Lukács szándéka az volt, hogy megalapozza az egyedül lehetségesnek megmaradt ontológiát, a társadalmi lét ontológiáját annak érdekében, hogy megvesse az elméleti alapját annak, amit a leginkább szívében viselt: a marxizmus újjászűletésének a sztálinizmus katasztrofális tapasztalata után. De a marxizmus újraalapozása feladatának megoldása érdekében vissza kell hátrálni Marxhoz képest, és mindenekelőtt Hegellel szembenézni, azaz maga Marx gondolkodásának eredete felé kell fordulni. Az eredet szigorú rekonstrukciója nélkül tere marad a diktatúrának, azaz az önkénynek, valamint a konformista egyezésnek, amelyek a Második Internacionálé pozitívista marxizmusára, illetve a zord sztálini gépiességre voltak jellemzők. Lukács szerint Leninen túl a marxizmus semmiféle jelentős fejlődésen nem ment keresztül a Marx által már megnyitott irányban, azaz a hegeli filozófia kritikai elmélyítésének irányában. Marx visszajára fordította a hegeli rendszert, kinyomozva gondolkodásának lényegét: „Marx újra felveszi e valóságokat a maguk sajátos történeti meghatározottságában, és olyan terminusokban, illetve dialektikus fogalmakban határozza meg őket, melyek képesek számot adni a történeti fejlődésről anélkül, hogy megörökítenének, istenítve azt, bármely különös fázist. Így állítja vissza az ember számára a maga történelmét, és a történelem Marx számára a kultúrává lett természet, azaz az ember, a társadalmi tudat tudata, műve és felelőssége; azé a tudaté, amely így birtokba veszi, megérti és átalakítja a társadalmi létet.” (FERRAROTTI 1975, 20.) Lenin folytatta a Hegeltől kezdődő polgári filozófia kritikai felülvizsgálatának marxi feladatát, amikor a politikai harc arra készítette, hogy átültesse a gyakorlatba azt, ami addig csak elméletben volt kidolgozva. A kutatás megszakadását a sztálinizmus elősegítette: „mondottam, hogy a marxizmus mint általános társadalomelmélet valójában megszakadt. Ennek vége. Azt mondhatom, hogy a megértett marxizmus [...] mint a társadalom és a történelem általános elmélete nem létezik többé, egy ideje vége. Emiatt létezik, és létezni fog még sok ideig, a sztálinizmus. [...] A sztálinizmus nem csupán a marxizmus téves megszakítása és kudarcos alkalmazása. Valójában annak tagadása.” (l. m. 15.)

Lukács érdeklődése a munka iránt a marxizmusnak az eredeti és autentikus dialektikus módszerrel való újraalapozására irányuló törekvéséből ered. Ne feledjük, hogy éppen a módszert tekintve alapozta meg Lukács a *Történelem és osztálytudatban* a marxista ortodoxia tiszteletben tartását: „a marxizmust illető ortodoxia szinte kizárólagosan a *módszerre* vonatkozik” (LUKÁCS 1978, 2 [LUKÁCS 1971a, 211]). Továbbra is a módszert tekintve, Lukács még nem marxistaként futólag említette a marxizmusban rej-

lő egyfajta metafizikát: „a történelmi materializmus, az eddig legjelentősebb szociológiai módszer, majdnem mindig történetfilozófiai metafizikává torzult, de ez nem feledteti annak a mindmáig kellő tisztasággal ki nem dolgozott módszernek a korszakos értékét, amelyre felépült” (LUKÁCS 1981a, 149 [LUKÁCS 1977, 632]). Lukács 1915-ben nyilvánvalóan nem tudhatta, mennyire idealista – gentilei értelemben – az, amit kijelentett. De Lukács gondolata valami mélyebb dolognak a tünete: nevezetesen annak a tudásnak, hogy bizonyos elméleti problémákkal való szembenézés érdekében szükség van azoknak a realitás síkján való túlvezetésére, a *meta ta phüszika* (a természetén túl) eredendően görög értelmében. S e tudás az, ami fiatal korszakában, az 1910–1911-es *Napló*ban arra készítette, hogy így fejezze ki magát: „világos dilemma formájában áll előttem, hogy mit kell tennem – munka, vagy elveszni a frivolitásban. És én – ebben az értelemben – alkalmatlanná váltam a munkára.” (LUKÁCS 1982, 64 [vö. LUKÁCS 1981d, 53].) A teljes tehetetlenség érzéséből keresett mindenestül egzisztencialista kiutat: „ha tehát nem történik csoda, és semmiféle Damaszkuszt nem élek át (miáltal típusom átalakulna), akkor létem az egzisztenciális ítélet logikai kérdésétől függ” (i. m. 57 [vö. i. m. 48]). Valóban *poiészisz*, teremtő tevékenység az, amit Lukács keresett. Nem véletlen, hogy e követelmény egyfajta metafizikába torkollott, *A tragédia metafizikájába* vagy a regény dosztojevszkiji metafizikájába. Csak a marxizmushoz való csatlakozása világítja meg számára, hogy milyen téren kísérelje meg a végső szintézist: az emberi nembeliség fejlődésének terén, vagy jobban mondva a történelem terén, ahol is ezt a fejlődést a termelőeszközök tulajdona határozza meg. A metafizika újrualapozásának ifjúkori követelménye soha nem tűnt el Lukács filozófiai láthatáráról. Lukács megörökölte Thomas Manntól metafizika és szocializmus összekapcsolásának elgondolhatóságát: „a metafizika és az istentelennek, megszenstelenítettnek, materialistának felfogott szocializmus szembeállítás [..] többé nem érvényes” (MANN 1958, XII). Thomas Mannban Lukács a polgári etika mintaképét látta, míg maga olyan marxista etikát akart megalapozni, ami a történelem metafizikájából nőne ki.

Aki Lukács nagyságát ma tagadja, az e nagyság elleplezése érdekében csak egy olyan filozófia légüres terében működhet, amely szinte teljesen elvesztette a realitás-érzékét, azon realitását, amelyet a német idealizmus végén mint „ténylegesen fennállót” értettek (a német *Wirklichkeit* éppúgy „ténylegesen fennállóság” mint „realitás”), mint egy cselekvés termékét vagy okozatát, lett légyen ez a realitás megismerésének vagy elgondolásának tiszta cselekvése. Lukács munkafogalma a filozófia egy klaszszikus hagyományába ágyazódik bele, amely hagyománnyal ma olyannyira rosszul bánnak mindazok, akik a saját, egyedi szubjektivitást többre becsülik a valósághoz való viszonynál, és a saját egységéből alkotják meg magát a realitást. Azt mondhatnánk, hogy egy partikuláris *res cogitans*-ból teljes realitás vezetődik le. De így elvész a realitás termelésének értelme, a cselekvés értelme, amely a realitást elválaszthatatlanul helyezi az egyén és a közösség közé, amelyben az egyén kifermálódott és él. Lukácsnál ezzel szemben mindig jelen van a szándék arra, hogy újra meghatározza a modern *In-dividuum*-ot – minket magunkat –, a mi szükségszerű lényegünket a jelenkori globalizáció világában. Éppen fiatal korszakában nyújtja Lukács a munka egyik legvilágosabb meghatározását: „és az egyetlen út a munka. A munka persze csak út – de különös út. [..] Még az elért munka sem mint munka ér valamit (mint ilyen, egészen objektív és függetlenné vált tőlem), hanem mint *tett*, mint az *én* tettem. És – mint Fichte roppantul mélyen látta – én = tett, tettem által leszek csak „én”-né. Ezt jelenti ma nekem a munka. És értéke: magam megismerése, az eljutás magamhoz, amit

megcsinálnom megadatott – az *vagyok* én, ezt nem tudhatom, ezt csak kereshetem, de én: éppen a keresés vagyok.” (LUKÁCS 1984, 184 [LUKÁCS 1981b, 291].) Természetesen Lukács, amikor az „én”-ről beszél, önmagára utal, de szavait, amelyek kifejezik, miben áll a munka lényege, minden társadalmi létezőre kiterjeszhetjük: az állandó keresés – amely folyamattá válik – eredményezi a sajátos in-dividualitást, azaz ön maga és mások, partikularitás és univerzalitás elválaszthatatlanságát. A Fichte-idézet nem véletlen: Fichte a tett filozófusa. Az idős Lukács számára az emberi gyakorlat minden formájának modellje a munka, mint ahogyan a fichtei cselekvés és tett modellje is a munkában van. Lukács valójában univerzális jelleget tulajdonít a fejlett társadalom mindennapi életalapjának, vagyis a munkának; amaz univerzalitást, amely éppen ma válik nélkülözhetetlenné, amikor a polgári társadalomban való igazi, demokratikus részvétel a konkrét lehetőség, avagy elérhetetlen agyrém alternatívájában jelentkezik. Emaz alternatíva egyik vagy másik szélső értékének megvalósulása a történeti individuumok gyakorlati cselekvésétől függ.

Ha Lukács anélkül alapozott volna meg egy marxista etikát, hogy előzőleg meghatározta volna a szubjektumot, amelyre az etika vonatkozik, akkor felfogása egyedülálló megoldás lett volna: osztály-etikának értelmezett létfelfogás, azaz a proletariátus etikája. E meghatározást úgy nyújtotta volna, mint utolsó eszközt a proletariátus etikájának és a polgárság etikájának éles szembehelyezéséhez. Lukács a sztálinizmusra jellemző ama tévedésbe esett volna, hogy olyan ellentmondások révén halad előre, amelyek nem haladhatók meg egy szintézisben, hanem inkább örök szembenállásokban kell kikristályosodniuk. Az etika szubjektuma, a társadalmi lét univerzális, mert olyan kategórián alapul, amely a maga részéről univerzális, jelesül a munkán. Emaz új társadalmi szubjektum, amennyiben univerzális, többé nem rendelkezik osztályjellemzőkkel: nem létezik polgári vagy proletár társadalmi lét, mert nem létezik polgári vagy proletár munkafogalom. A lukácsi etika – akárcsak a kanti – univerzális, jóllehet nem kategorikus. Lukács jelzi, hogy a Kanthoz való viszonyulás elengedhetetlen mindenki számára, aki új etikát akar meghatározni: „a morális szándék mint olyan egyrészt általánosításra törekszik – elméletileg ezt a jellegzetességét a legvilágosabban Kant dolgozta ki –, és mivel a szubjektum közvetlen partikularitásán való túlhaladás irányának mégiscsak a szándék, a szubjektivitás körén belül kell maradnia, nyilvánvaló, hogy ennek az intenciónak többé-kevésbé világosan az emberi szándékok közös vonásait, a nembelit kell célba vennie” (LUKÁCS 1970, I, 535–536 [LUKÁCS 1965, I, 532]). Ily módon Lukács minden társadalmi megosztottságot meghaladhat, hogy egy olyan *In-dividuum*-nál kössön ki, amely mint olyan univerzális. Az individuum univerzalitásán alapszik Lukács marxista ontológiája, amely válasz a huszadik század metafizikáira és Heidegger metafizika-kritikájára. Lukács gondolkodása olyan gondolkodás, amelyik az alap keresésére indul: *erős* gondolkodás.

A filozófus szerepe a jelenlegi társadalomban mély válságban van, éppen a filozófia alapkérdéseinek mellőzése miatt. Valójában a filozófia alapkérdései nem egyebek, mint a filozófia és a politika problematikus viszonya és egy új etika meghatározásának ebből eredő követelménye, amely követelményeket manapság nem-filozófusok (mindenekelőtt: közgazdászok) helyezik előtérbe. Kérdések, amelyeknek arra kellene készíteniük a filozófusokat, hogy önnön gondolkodásuk alapjairól gondolkodjanak, valamint a történelmi realitásról, amelyben élnek; és mégis kevés filozófus szenteli magát efféle elmélkedésnek. Lukács egy volt közülük. A filozófiai gondolkodás törpéje volt, de olyan óriások vállára kapaszkodott, mint Arisztotelész, Hegel és Marx, igazo-

lásául annak, hogy az „erős” gondolkodás a filozófia igazi hagyománya. Az ideológiák felbomlásának korszakában célszerű emlékeznünk arra, hogy egy ideológus nem kapaszkodhat fel óriások vállára: ezt csak egy filozófus teheti meg. A kommunizmus összeomlása után Lukácsot szabadabban lehet újraolvasni, mentesen az attól való félelemtől, hogy címkézni kellene őt, vagy hogy előzetesen adott ideológiai sémákba kellene beleírni a saját olvasatunkat. Végre megértettünk, hogy az ideológusok, bármiféle táborhoz tartozzanak is, mindig „gyengék”, vagy jobb esetben „hamis tudatot” termelnek. Ideje, hogy visszatérjünk az ideológia szó eredeti jelentésében való értelmezéséhez: az *eidos*-ról való *logos*, azaz az eszméről folytatott diskurzus. Próbáljunk tehát diskurálni Lukács eszméiről, aki klasszikus fajta filozófus, nem pedig ideológus, és ekképpen többé nem ideologikus sémákon keresztül tekintve rá kellene olvasnunk őt, hanem csupán filozófiai sémákon keresztül. Lukács meghívót küldött ehhez: „azt szükséges tanulmányoznunk, amit Marx mélységében sohasem tanulmányozott. [...] Világos, hogy soha nem tanulmányozta komolyan az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai gazdaságot. [...] Szükség volna ezen országok és gazdaságuk marxista nézőpontból és Marx módszereivel való tanulmányozására. Ellenben vannak absztrakciók: komoly elemzés nincs.” (FERRAROTTI 1968, 13, 17.) Éppen azokban a térségekben, ahol százmilliók válnak a globalizált kapitalizmus áldozataivá, kellene elkezdenünk – ahogyan Marx megmutatta – értelmiségi munkánkat, azaz felsorakozni az áldozatok oldalán azért, hogy megítélhessük a rendszert, és hogy szóhoz juttassuk őket, mert máskülönben nem tudnak szóhoz jutni.

Lukács gondolkodása visszahelyezi jogaiba a filozófiai gondolkodás értelmét, s emez értelem a gondolkodás ugyanazon *pathosza* („elszenvedett tapasztalata”) volna, lehetővé téve az egyet-értést, az együtt-érzést, ami egyet jelent a saját történelmi időnkben a saját mindennapi életünk megélésével. A metafizika a filozófusok számára gyakran olyan elméleti térré vált, ahová visszahátrálnak, ha a történelem veszélyes lakóhelynek bizonyul. Így volt ez Platón számára a kereskedők Athénjével, ahol filozófusokat ítélték halálra, Arisztotelész számára Nagy Sándorral, Campanella számára az ellenreformáció egyházával, Hegel számára az abszolutista porosz állammal, Hartmann számára a náciizmussal és Lukács számára is a sztálinizmussal. Ilyen esetekben a filozófus bizony *tévelyeg természetes helyein*, tipikus elméleti terében azért, hogy megkísérelje a történelmi valóság metafizikus tervek szerinti átalakításának kalandját. Számos filozófus megkísérelte később ezen eszmék életbe léptetését a történelmi realitásban, megfertőzte őket a „platóni szindróma” – Platónra utalok itt, aki megpróbálta rávenni Szürakuszai türannoszait arra, hogy az ideális városállamról alkotott filozófiai tervét a történelmi realitásban valósítsák meg –, azaz a vágy, hogy a valóság új demiurgoszai legyenek. A történelmi tapasztalat, amely mindig balul üt ki, ha ugyan nem egyenesen tragikusan, nyomot hagy. Maga Lukács 1956 után azon kezdett gondolkodni, hogy marxista etikát ír azért, hogy tisztán elméleti téren újra szembenézzen a történelem mefisztói kihívásával. Az ontológiai perspektíva lehetővé teszi Lukács számára, hogy saját történelmi realitásának ellentmondásait a maguk bensőségében egyúttal világosan megértse. E megértés alapján lehetséges újra megalapozni a jövő történelmi fejlődés törvényeit, és lehetséges visszatérni, erős értelemben, a szabadságról való beszédhez. Lukács tanítása ugyanaz, mint Arisztotelészé, aki pontosan kifejtette, miben áll metafizika és szabadság viszonya: „[...] világos tehát, hogy ezt a tudományt nem valami más haszonért keressük, hanem azért, mert ahogy szabadnak azt az embert mondjuk, aki önmagáért van, és nem másért,

úgy a tudományok közül is egyedül ez a szabad, mert egyedül ez van önmagáért” (ARISTOTELE 1971, A könyv, 982b 15–25 [ARISZTOTELÉSZ 2002, 41–42]). Ha egy individuum szabad – akár politikailag, akár gazdaságilag –, azaz szabadságában áll saját életét a maga teljességében reprodukálni, akkor beszélhetünk majd szabadságról. Ha egy filozófus még képes arra, hogy valamennyi tragédiája ellenére olvasson a történelemben, akkor megmarad a remény, hogy újra meghalljuk a szabadságról való beszédet, és az nem egyszerű beszédgyakorlat lesz többé.

Fordította Gángó Gábor

IRODALOM

- ARISTOTELE 1971. *Metafisica*. Trad.: Antonio Russo. Bari: Laterza.
- ARISZTOTELÉSZ 2002. *Metafizika*. Ford.: Halasy-Nagy József. Szeged: Lectum.
- FERRAROTTI, Franco 1975. *Colloquio con Lukács. La ricerca sociologica e il marxismo*. Milano: Franco Angeli.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1974. *Scienza della logica*. Libro I. Trad.: A. Moni – C. Cesa. Bari: Laterza.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1979. *A logika tudománya*. I–II. Ford.: Szemere Samu. Bev.: Erdei László. Budapest: Akadémiai.
- KANT, Immanuel 1989. *Metafisica dei costumi*. Trad.: G. Vidari. Bari: Laterza.
- KANT, Immanuel 1991. Az erkölcsök metafizikája. In uő: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. Ford.: Berényi Gábor. Jegyz.: Láng Rózsa. Budapest: Gondolat, 293–614.
- LUKÁCS György 1965. *Az esztétikum sajátossága*. I–II. Ford.: Eörsi István. Budapest: Akadémiai.
- LUKÁCS, Georg 1968. *Conversazioni*. Trad.: C. Pianciola. Bari: De Donato.
- LUKÁCS, Georg 1970. *Estetica*. I–II. Trad.: Anna Marietti Solmi. Torino: Einaudi.
- LUKÁCS György 1971. *Történelem és osztálytudat*. Szerk.: Vajda Mihály. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS György 1971a. Történelem és osztálytudat. In uő: *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető, 201–660.
- LUKÁCS György 1971b. Marxista fejlődésem: 1918–1930. In uő: *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető, 695–735.
- LUKÁCS, Georg 1975. *Il giovane Hegel e i problemi della società capitalistica*. Trad.: Renato Solmi. Torino: Einaudi.
- LUKÁCS György 1976a. *A fiatal Hegel*. Ford.: Révai Gábor. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS György 1976b. *A társadalmi lét ontológiájáról*. I–III. Ford., előszó: Eörsi István. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS György 1977. Benedetto Croce: A történetírás elméletéről és módszeréről. In uő: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk.: Timár Árpád. Budapest: Magvető, 624–634.
- LUKÁCS, Georg 1978. *Storia e coscienza di classe*. Trad.: Giovanni Piana. Milano: Sugar.
- LUKÁCS, Georg 1981a. Filosofia della società e del diritto. In uő: *Sulla povertà di spirito. Scritti (1907–1918)*. Bologna: Capelli, 141–150.
- LUKÁCS György 1981b. *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Szerk.: Fekete Éva – Karádi Éva. Ford.: Borsos Miklósné – Fekete Éva – Karádi Éva. Budapest: Magvető.
- LUKÁCS, Georg 1981c. *Ontologia dell'essere sociale*. I–II. Trad.: A. Scarponi. Roma: Editori Riuniti.
- LUKÁCS György 1981d. *Napló – Tagebuch (1910–11). Das Gericht (1913)*. Szerk.: Sziklai László. Budapest: Akadémiai.
- LUKÁCS, Georg 1982. *Diario 1910–1911*. Milano: Adelphi.
- LUKÁCS, Georg 1983. *Pensiero vissuto. Autobiografia in forma di dialogo*. Roma: Editori Riuniti.
- LUKÁCS, Georg 1984. *Epistolario 1902–1917*. Trad.: A. Scarponi. Roma: Editori Riuniti.
- LUKÁCS György 1989. *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Budapest: Magvető.
- MANN, Thomas 1958. Adesione al socialismo. In uő: *Opere*. Milano: Mondadori.
- MARX, Karl 1967. *A tőke*. I. könyv. Budapest: Kossuth.
- MARX, Karl 1975. *Il capitale*. Libro I. Trad. D. Cantimori. Torino: Einaudi.

Schéner Mihály: Cím nélkül, 1970-es évek
Papír, toll, 295 x 210 mm